

Lev Nikolayeviç Gumilev ve Coğrafi Determinizm

Lev Nikolayevich Gumilev and Geographical Determinism

Oğulcan Serdar Turhan* - Abdulvahap Kara**

*Dr.

Orcid Id: 0000-0006-3083-7196

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Oğulcan Serdar Turhan, Mimar Sinan
Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi
Bölümü, İstanbul-Türkiye.

E-posta / E-mail:

ogulcanserdar@gmail.com

**Prof.Dr.

Orcid Id: 0000-0001-9270-6761

Abdulvahap Kara, Mimar Sinan Güzel
Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul-
Türkiye

E-posta / E-mail:

karavahap@gmail.com

Geliş Tarihi / Received Date:

11 Haziran 2024

Kabul Tarihi / Accepted Date:

14 Haziran 2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:

Oğulcan Serdar Turhan, Abdulvahap Kara,
"Lev Nikolayevič Gumilev ve Coğrafi
Determinizm," *Türk Dünyası Araştırmaları*
136, Sayı 270 (2024): 317-328.

doi: 10.55773/tda.1499882

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Coğrafi determinizm; toplumsal gelişme sürecinin, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarının tezahürünün sonucu değil, doğal güçlerin etkisinin bir sonucu olduğunu ileri süren bir kavramdır. Bu teorinin temsilcilerine göre yüzeyin yapısı, iklim, toprak, bitki örtüsü, yaban hayatı ve diğer doğal faktörler, sosyal sistemin doğasını, bazı ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyini ve hatta insanların fiziksel ve psikolojik özelliklerini doğrudan belirlemektedir. Gumilev bu düşünceleri Avrasya toplumlarının oluşumunu açıklamada kullanmıştır. Gumilev için coğrafi determinizm Batı etnosentrizmine karşı bir kutupta bulunmaktadır. Batı düşüncesine göre coğrafi kader Katolik-Protestan Batı'nın diğer halklara üstünlüğüne sebep olmuştur. Gumilev bu düşünceye kesinlikle karşı çıkmıştır. Bu makalede coğrafi determinizm üzerine bilgi verilip Gumilev'in açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Lev Nikolayevič Gumilev, Coğrafi Determinizm, Hegel, Montesquieu, Etnosentrizm, Passionerlik, Etnogenez.

Abstract

Geographic determinism is a concept that suggests that the process of social development is not the result of the manifestation of objective laws of social development, but the result of the influence of natural forces. According to representatives of this theory, the structure of the surface, climate, soil, vegetation, wildlife and other natural factors directly determine the nature of the social system, the level of economic development of some countries and even the physical and psychological characteristics of people. Gumilev used these ideas to explain the formation of Eurasian societies. For Gumilev, geographical determinism stands at a polar opposite to Western ethnocentrism. According to Western thought, geographical destiny caused the superiority of the Catholic-Protestant West over other peoples. Gumilev strongly opposed this idea. In this article, information on geographical determinism will be given and evaluated from Gumilev's perspective.

Keywords: Lev Nikolayevich Gumilev, Geographical Determinism, Hegel, Montesquieu, Ethnocentrism, Passionarism, Ethnogenesis.

Giriş

Coğrafi determinizm fiziksel çevrenin toplumları ve devletleri belirli ekonomik veya sosyal gelişimsel ve kültürel olaylarla şekillenip nasıl coğrafyaya yatkın hale getirildiğinin incelenmesidir. Coğrafi determinizm, iklimsel determinizm veya çevresel determinizm olarak da adlandırılmaktadır. Gumilev, etnik köken ve çevre arasındaki işlevsel bağlantı ilkesiyle tanınmaktadır. Etnik gruplar göç ederken ekonomik açıdan tanıdık bir ortam ararlar. Bunun yanında Gumilev'in coğrafi determinizmi diğer araştırmacılar ve filozoflarla karşılaştırılınca etnogeneze ve passionerlik¹ kuramında öne sürdüğü ekonomik üretim gücü, hadisat mantığı ve son olarak passionerlik gerilim seviyeleriyle farkını belirtmektedir.

Gumilev'de mevcut olmasa da coğrafi determinizm, Afrika, Amerika ve Asya'da sömürgecilik, ırkçılık ve emperyalizmi meşrulaştırmanın bir aracı olarak geniş çapta eleştirilmiştir. Coğrafi determinizm, coğrafyacıların beyaz Avrupalı ırkların üstünlüğünü ve emperyalizmin doğallığını bilimsel olarak haklı çıkarmasını çabalamıştır ki Gumilev'in bu durumdaki bakış açısı bunu reddetmektedir. Her tarihsel olay yalnızca bir yerde değil, aynı zamanda belirli bir zamanda da meydana gelir ve değişiklik süreklidir ki bütünsel bir görüş ile baktığımızda Avrupa merkezietçi düşüncelerin yanlışlığı görülecektir.

Coğrafi determinizmin tarihine baktığımızda İbn Haldun, Montesquieu ve Hegel gibi düşünürler karşımıza çıkmaktadır. 14.Yüzyıl Endülüs göçmeni bir Tunuslu olarak İbn Haldun'un coğrafi determinizm üzerine fikirlerini Mukaddime adındaki eserinde paylaştığını görmekteyiz. İnsanın çevre ile etkileşimi, devlet ve milletlerin dağılışı, göçebe ve yerleşik kültürlerin genel özellikleri, köy ve şehir hayatı gibi konuları coğrafi bakış açısı ile açıklamaya çalışmıştır.² Coğrafi determinizm kavramı en tutarlı şekilde Montesquieu'nun (1689-1755) "Kanunların Ruhu Üzerine"³ kitabında geliştirildiğini söyleyebiliriz. Bu öğretinin devlet ve toplum yaşamına yaygın şekilde uygulanması Montesquieu'nun değeri idi. Coğrafi determinizm hakkında çıkarımlarda bulunan düşünürlerden bir diğeri ise Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) idi.⁴ Coğrafi determinizmde başka bir kişilik olarak L. S. Berg'den (1876-1950) Gumilev, eleştirel bir şekilde, bu ekolojik etkileşimi, tarafından açıklanan aynı determinizm çerçevesinde tasarladı ve bir etnosun varoluşsal olarak dış bir coğrafi ortamın koşullarına ve bunun karmaşık dinamiklerine bağlı olduğu yargısına

1 Gumilev'in öne sürdüğü etnogeneze-passionerlik kuramı halkların oluşumunu ve süreçlerini açıklamada kullanılmış bir kuram olmakla passionerlik bir bireyde açıklanamayan öne çıkma arzusudur. Gumilev'in etnogeneze-passionerlik teorisi ile ilgili özel terimler için bkz. Lev Nikolayeviç Gumilev, *Etnogeneze Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2016), 483-486.

² Cemalettin Şahin, Rauf Belge, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 56, (2016): 439-467.

³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

⁴ Evgeniy Aleksandroviç Tyugaşev, "Georg Gegel Lev Gumilev: Ideynaya Preyemstvennostv Oblasti Filosofii İstorii", *Desyamaya Nauçna-Praktičeskaya Mejdunarodnaya Filosofiya i Kulturainformatsionogo Obshchestva*, (St.Petersburg: Guap, 2022), 311-313.

vardı. Charles Darwin (1809-1882) de coğrafi determinizmi Sosyal Darwinizm şeklinde açıklama yoluna girmiştir. Darwin'e göre türlerin en iyisi hayatta kalmaktaydı ki buna insanları da eklemiş ve coğrafyayla da ilişkilendirmiştir. Darwin, insanların yaşadığı çevrenin kontrol eden bir güç ve dolayısıyla insan davranışlarının da bunun bir sonucu olduğunu savunan bir anlayış ortaya çıkarmıştır.⁵ Nitekim Gumilev de coğrafi determinizmi davranışçı ve aynı zamanda kendi görüşlerine uyarak passionerlik-etnogeneze teorisiyle açıklamıştır. Siyasi coğrafyanın kurucusu Friedrich Ratzel ve Ellen C. Semple de insan ilişkilerinde coğrafyanın belirleyici özelliğinden bahsetmişlerdir.⁶ Mutlak idealizm olarak da adlandırılan Hegel felsefesini, "Ruhun Fenomenolojisi" ve "Tarih Felsefesi"⁷ adlı kitaplarında görmekteyiz ki coğrafi determinizmden de bahsedilir ve Avrupa merkezîyetçi görüşleri Gumilev tarafından kesinlikle reddedilmiştir.

Gumilev'in yazılarında etnosentrizm eleştirisinin çoğunlukla Avrupa merkezîliğine karşı yöneldiğini ve Avrasyacılık ideolojisi ile de karıştığını görmekteyiz. Bunun yanında tanım olarak sosyal bilimlerde ve antropolojide etnosentrizm diğer kültürleri, uygulamaları, davranışları, inançları ve insanları anlamak veya yargılamak için kişinin kendi kültürünü veya etnik kökenini bir referans çerçevesi olarak uygulaması anlamına gelir. Bu yargı genellikle olumsuz olduğundan, bazı insanlar bu terimi aynı zamanda kişinin kültürünün diğerlerinden daha üstün, daha doğru veya normal olduğu inancını ifade etmek için de kullanırlar. Yani yaygın kullanımda ve aynı zamanda kültürel açıdan önyargılı herhangi bir düşünce anlamına da gelebilir.

Avrupa merkezîliği, Avrupa halklarının ve bilhassa Batı Avrupa medeniyetinin kültürel açıdan diğer halklar ve medeniyetler üzerindeki üstünlüğü, Avrupa halklarının yaşam tarzının üstünlüğü ve dünya tarihindeki özel rolleri olarak ilan eden karakteristik bir siyasi ideoloji ve felsefi eğilimdir.⁸ Bu düşünceye coğrafi keşiflerin başladığı tarih olarak kabul ettiğimiz 1492 yılından günümüze kadar ve özellikle 19. Yüzyılda Avrupa'nın dünyanın çoğuna hakim olması sebep olarak gösterilmektedir.⁹ Coğrafi determinizm ile de bağlantılı olarak Avrupa'nın veya Amerika, Avustralya ve Kanada gibi devletlerin de dahil olduğu Batı medeniyetinin tüm dünyayı yönetmesi ve sömürgeleştirmesi meşrulaştırılmaktadır. Bu düşünceye Avrasyacılar şiddetle karşı çıkmıştır.

⁵ Yılmaz Arı, "Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 Yılda Dünya'da Ve Türkiye'de İnsan-Çevre Coğrafyasındaki Yaklaşımlar", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 37, (2017): 1-34.

⁶ Hasan İcen, "Coğrafya'da Çevresel Determinizm: Kökleri ve Etkileri", içinde *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar Cilt II*, Ed. A.Kara, S. Sönmez (İzmir: Duvar Yayınları, 2020), 9-23.

⁷ George W.F. Hegel, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016).

⁸ John Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory 1760-2010* (New York: Cambridge University Press, 2012), 1-31.

⁹ Mustafa Turşucu, "Coğrafi Keşifler," *Türk Dünyası Araştırmaları* 135, Sayı 267 (Aralık 2023): 291-294.

1. Gumilev Açısından Coğrafi Determinizm

Gumilev, Avrasya bozkırlarındaki nemlilik oranlarının değişmesi gerçeğinden türetilen teorisini bir raporda tutarlı bir şekilde sundu.¹⁰ Gumilev, coğrafya ve iklimin halk ekonomisini ve ekonomi aracılığıyla toplum ve siyasi sistem üzerinde nasıl etkilediğini gösterdi. Ona göre Batı Tanrı Dağları, Tarbagatay ve Altay'ın yamaçlarında yazlar kurak ve sıcaktır, bitki örtüsü yanar, bu nedenle göçebeler yazın sığırlarını dağ otlaklarına yaylalara götürür ve hazırlanırlar. Kış için saman biriktirirler, çünkü dağ yamaçlarında çok fazla kar birikiyor ve koyunlar orada insan yardımı olmadan beslenemiyor. Her boyun kendi yaz ve kışlama yerleri vardı. Bu nedenle göçebe kabileler birbirleriyle çok az iletişim kuruyorlardı ve son iki bin yılda, komşu Moğolistan'da olduğu gibi pratikte tek bir otoriter hükümete sahip güçlü devletler yaratmadılar ki Cengiz Han gibi güçlü liderler çevresinde bu devletler ayakta kalabiliyorlardı. Tarihe baktığımızda da Avrasya'daki güçlü devletler Rusya dışında hep Moğolistan bölgesinde tarih sahnesine çıkmışlardır.¹¹

Gumilev'e göre coğrafi açıdan bakıldığında, tüm insanlığı, homo sapiens türünün varlığıyla ilişkilendirilen kabuklardan biri olan antroposfer olarak düşünmek mantıklıdır. Antroposfer olarak insanlık mozaiktir, yani farklı etnosların temsilcilerinden oluşur.¹² Etnik köken, bilinçli hesaplama değil, basit bir "biz" ve "onlar" karşıtlığına istinaden bilinçaltı yakınlık duygusuna dayanarak, aynı türden tüm diğerlerine karşı çıkan bir insan topluluğudur. Bu tür etnik gruplardan her biri, dünyada yaşayabilmek için, dışında yaşamının zor olduğu coğrafi koşullarına uyum sağlamak zorundadır. Bir etnosun onu çevreleyen doğayla olan bağlantıları, etnosun mekânsal ilişkilerine yol açar. Yani coğrafyanın politik sonuçları olacağı gibi dini, kültürel ve davranışsal olarak bireyler üzerinde etkileri vardır. Etnosun üyeleri, coğrafi determinizm ile sonuç olarak davranışlarını değiştirerek, bazı belirli davranış kurallarını tekdüze benimsemektedirler. Gördüğümüz gibi Gumilev'in dayandığı temel, onun görüşlerini coğrafi determinizme benzer şekilde adlandırmamıza izin veriyor. Coğrafi faktörü halkların veya etnik grupların tarihiyle birleştirir ve buna dayanarak etnogenezi teorisini oluşturur. Rusya-Avrasya tarihine ilişkin yazılarında Avrasyacı G.V. Vernadsky ile çoğu yerde aynı konumdadır.¹³ Sadece Türkofil olması ve ülkesine bağlı bir vatansever olmasıyla ayırt edilebilir.

Göçebelerin başarılı dış savaşları, kural olarak, bozkırdaki iklimin iyileşmesiyle aynı zamana denk geliyordu. Bu yaklaşım çeşitli bilimlerin karışımına dayanmaktadır: coğrafya, tarih, arkeoloji, etnografya. Gumilev, iklim dalgalanmalarına bağlı olarak çeşitli bölgelerinin esnekliğini kuruyor ve sosyal kalkınmayı dış ortamdaki değişikliklere önemli bir gösterge olarak görüyor.¹⁴

¹⁰ Lev Nikolayeviç Gumilev, "Istoki Ritma Kochevoy Kultury Sredinnoy Azii", *Narody Azii I Afriki*, no. 4, (1966): 85-94.

¹¹ Gumilev, "Istoki Ritma Kochevoy Kultury Sredinnoy Azii", 85-94.

¹² Lev Nikolayeviç Gumilev, *Etnogenez i Biosfera Zemli*, (Moskova: Kristall, 2001), 7-10.

¹³ Sergey Stanislavoviç Belyakov, *Gumilov Syn Gumilova* (Moskova: Izdatel'stvo Astrel, 2012), 395.

¹⁴ Lev Nikolayeviç Gumilev, "Geterokhronnost Uvlazhneniya Yevrazii v Drevnosti", *Vestnik Lgu.*, no. 6, (1966): 62-71.

Bu yaklaşım sayesinde Gumilev, göçebe halkların temelini oluşturan bozkırların alanının ya azaldığını ya da tekrar arttığını ve bunun nedeninin güneş radyasyonunun derecesine bağlı olarak atmosferik olaylarda yattığını tespit edilebilir sonucuna varıyor. İnsanların bulunduğu coğrafyayla etkileşimi her yerde gözlemleniyor ancak en belirgin olarak bölgelerin birleşim noktalarında görülüyor. Bir halkın tarihsel kaderi, çevredeki buldukları coğrafyanın dinamik durumuyla bağlantılıdır. Tarihsel ve fiziksel-coğrafi kalıpların ayrı ayrı değil, birbirleriyle ilişkileri içinde gerçekleştirilen açıklanması ve analizleri, tarihin yeni bir perspektiften incelenmesini mümkün kılar, coğrafi çevrenin bu olaylar üzerindeki etkisini belirlememize olanak tanır. Gumilev'in de dediği ve daha önce Herodot'tan beri tarihçilerin dediği gibi coğrafya bilmeden tarih öğrenilmez idi.¹⁵

Gumilev'in etnogenez ve passionerlik teorisi, etnik grupların ve coğrafyalarının geçmişinin analizi ve sentezi temelinde doğmuştur. Aynı zamanda Avrasyacılığın çizgisini de ortaya koymaktadır. Yani coğrafi konumunun özelliklerine, Avrupa ve Asya ilkelerinin etkileşimine dayanarak Rusya'nın ve Avrasya'nın uzun tarihi yolunu araştırıyor. Gumilev bir tarihçi olarak görevini tarihin sürekli bir değişim, görünen istikrarın sonsuz bir yenilenmesi olarak algılamaktadır.¹⁶ Herhangi bir tarihi devre ve belirli bir bölgeye baktığımızda, birbirine bağlı nesnelere ve coğrafya ile halklardan oluşan nispeten istikrarlı bir sistem görüyoruz. Gumilev'e göre homo sapiens türü, dünyanın tüm kara kütlesine yayılmış ve hepsini, çevrenin her yerine uyum sağlayarak yaşadığı bölge olan eski Yunanca yaşanan ve bilinen dünya anlamına gelen ekümene dönüştürmüştür. İnsanın kendisine bu uyum sağlama olanağını sağlayan özel bir doğal ve sosyal yeteneğe sahip olduğunu kabul edilmektedir. Bu yeteneği artan değişkenlik, esneklik, hatta yeniden uyum sağlama yeteneği olarak nitelendirebiliriz.¹⁷ Bu da insanların yaşadığı yerküre yani antroposferin mozaik doğasıyla sağlanır. Antroposfer, halklar veya uluslar olarak adlandırılan topluluklara bölünmüştür, ancak Gumilev bunları etnik gruplar olarak adlandırmayı tercih etmektedir. Farklı etnik grupların davranışsal stereotipleri her zaman az ya da çok farklıdır. Aynı zamanda etnik özellikler, belli başlı coğrafyalarda ve geniş kitlelerde daha iyi algılanır ve yakalanır.¹⁸

Tarihsel ve toplumsal süreçlere ilişkin bilimsel analizinde coğrafyanın özelliklerine atıfta bulunan ilk Rus tarihçilerden ve sosyal bilimcilerden biri Sergey Solovyov'du (1820-1879).¹⁹ Rusya'nın büyük bir kısmının oviden oluşması nedeniyle bu kadar geniş bir alana yayıldığını düşünüyordu. Solovyov gibi Gumilev de tarihsel ve sosyal olayların doğal koşullulukları açısından

¹⁵ Gumilev, *Etnogenez i Biosfera Zemli*, 31-34.

¹⁶ Gumilev, s. 138-144.

¹⁷ Gumilev, *Etnogenez i Biosfera Zemli*, 134-138.

¹⁸ Gumilev, s. 355-363.

¹⁹ Alhas Amiroviç Mustafin, "Otechestvennaya Geosotsiologiya i Geograficheskiy Determinizm: Sravnitelnyy Analiz", *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kultury i Iskusstva* 18, (2012): 10-14.

açıklanmasını hedef almıştır. Ama unutmamak gerekir ki Gumilev'in coğrafi determinizmi ek olarak üretim gücü, hadisat mantığı ve passionerlikle diğerlerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Gumilev birçok çalışmasında tarihi olayları anlatırken coğrafi durumlardan da söz etmiştir. Coğrafi determinizm açısından buradaki ana rol örnek olarak, özellikle Hunlar için iki landşaft bileşeninin birleşimi olan coğrafya tarafından oynanır ki bunlar ormanlık dağ yamaçları ve bozkırdır.²⁰

2. Tarihi Süreçlerde Coğrafi Determinizm

Çeşitli dönemlerde Avrasya'da vuku bulan iklimsel değişiklikler taygaların yerini değiştirmiş ve göçebe hayvan sürülerinin azalıp artması yönünde rol oynamıştır.²¹ M.Ö. 1000'li yıllarda Avrasya'da soğuma ve nemlenme süreci başlamış. Bu genişleme Gobi Çölü'ne kadar uzanmış ve burada kültürlerin yeşermesine de izin vermiştir.²² Ayrıca Moğolistan'da görülen Levha Mezar Kültürü²³ (M.Ö 1300-300) buna örnektir. Moğolistan'ın geniş bozkırları Türk ve daha sonra Moğol göçebelerin yerleşmesini görmüştür ki Gumilev Hunların, Göktürklerin ve daha sonra Moğolların burada büyük devletler ve imparatorlukları kurmasını Moğolistan'ın coğrafi yapısına bağlamıştır. Bunun yanında kurak dönemlerde Hunları oldukça etkilemiştir. Çin tarafından gücünün büyük ölçüde kırıldığı M.S. 2. yüzyıl ve 3. yüzyılda Ordos Hunları, kuraklık yaşadıkları için bir güç gösterememişlerdir. 400'lü yıllara doğru geldiğimizde bu topraklar canlanmış ve Ordos Hunları tekrardan biraz olsun güç kazanabilmiştir.²⁴

Tarihte coğrafyanın büyük etkisi olmakla bilhassa savaşlarda coğrafyanın doğru kullanılması tarihin seyrini değiştiriyordu. Örneğin 589 yılında Göktürk-Sasani savaşında Herat'a doğru Göktürk ordusu ilerlemiştir. Herat geniş bir vadinin ortasında yer almaktaydı ve dağlarla çevriliydi. Süvarilerin burada hareketi oldukça zordu. Sasani komutanı Behram Çubin'in coğrafyayı bilmesiyle Göktürk ordusunun arkasında belirmesi Göktürklerin yenilgisini kesinleştirmiş ve başlarındaki komutanları Savo öldürülmüştü.²⁵

Arazinin homojenliği nedeniyle Doğu Avrupa'da yaşayan Slav kabilelerinden benzer olaylar görmek mümkündür. İklimsel değişiklikler aynı zamanda kendi bölgesel topluluklarına ilişkin farkındalıklarına da katkıda bulundu,

²⁰ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Khunnu. Sredinnaya Aziya v Drevniye Vremena* (Moskova: Izdatelstvo Vostochnoy Literatury, 1960), 35.

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015), 27.

²² Gumilev, *Khunnu. Sredinnaya Aziya v Drevniye Vremena*, 36-3; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 17-28.

²³ Aleksey İgnatyeviç Burayev, "Etnogeneticheskiye Kontakty Drevnikh Kochevnikov Severnoy Periferii Tsentral'noy Azii", *Vestnik Buryatskogo Gosuniversiteta*, 14, (2023): Erişim tarihi: 11.06.2024 <https://Web.Archive.Org/Web/20230623100448/Https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Etnogeneticheskie-Kontakty-Drevnih-Kochevnikov-Severnoy-Periferii-Tsentralnoy-Azii>.

²⁴ Gumilev, *Khunnu. Sredinnaya Aziya v Drevniye Vremena*, 448-452.

²⁵ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Drevnie Turki* (Moskova: Nauka, 1967), 120-135; Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 148.

bu da sonuçta onların bu bölgede kademeli olarak sağlamlaşmasına ve yerleşmesine yol açmıştı. İlman enlemlerde yaşayanların daha zengin, daha derin, entelektüel bir kültüre sahip oldukları görülür. Daha zor coğrafyalarda iklim değişikliği ve nispeten daha az doğal kaynak çeşitliliği, bu halkları sürekli olarak hayatta kalmanın yeni yollarını aramaya, hava koşullarına dayanmaya kalıcı olarak hazır olmaya zorladı. Ayrıca coğrafya olarak sürekli istilacı halklar tarafından saldırıya uğramak da halkların gelişimini büyük ölçüde etkiler. Avrupa'nın Araplar, Vikingler, Macarlar ve daha sonra Türkler ile Moğollar tarafından saldırıya uğraması feodalizme neden olmuştur. Toprağa bağlı köylülerin korunma karşılığı köleliğine dayanıyordu ki kaleler sistemiyle bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Dolayısıyla bu durumun Batı kültürünün oluşumuna da belirli bir ölçüde etkisi vardır.²⁶

Gumilev batılılaşmaya ve yabancılaşmaya karşı çıkar ve toprak sevgisini hiç bırakmamıştır. Bilhassa Avrasya halklarına karşı duruşu genel Sovyet tarih anlayışına ters düştüyse de devletin diyalektik materyalist ve Marksist felsefesini bırakmadığını öne sürmüştür.²⁷ Aynı zamanda hayatında yaşadığı çeşitli zorluklar ve saldırılarla uğraşırken, yazılarında kusursuz vatanseverliğini defalarca kanıtlamak zorunda kalmıştır. Gumilev'in toprak sevgisi Hegel'in tarih felsefesi derslerinde ve kitabında belirttiklerinden insanların ruhu ile doğa arasındaki bağlantının, onun gelişiminin dış temeli ve toprağı olduğu ifadesiyle başlamaktadır.²⁸

3. Rusya Tarihinde Coğrafi Determinizm

Bütün hayatı boyunca Moğol, Türk, Tibet gibi Avrasya halklarına büyük sevgi besleyen Gumilev'in varlığını inkar ettiği, 13. yüzyıl ile 15. yüzyıllar arasındaki Rus tarih yazımındaki ortak "Moğol Boyunduruğı" kavramıyla ilgili olarak, liberal ve çağdaş Sovyet tarihçilerin argümanlarını aceleyle bir kenara itti ve Kıpçakların da Ruslara karşı şiddetli bir düşman olmadığını iddia edince²⁹ bunun karşılığında tarihçi Boris Rıbakov tarafından eleştiriye uğradı.³⁰ Vatansever bir tarihçi olarak Gumilev, tarihçilerin "Moğol Boyunduruğı" kavramını tanımasından rahatsızdı.³¹ Bunu gerçek dışı olarak değerlendirdi ve insanların Almanlar ve Fransızlar tarafından icat edilen boyunduruk efsanesini neden sevdiklerini kavrayamadı. Görünen o ki, bilimsel sorunların basmakalıp ve tekdüze ifadelerle dile getirilip yanlış tarihi görüşlerde bulunmak Gumilev'in kesinlikle reddedeceğı türden argümanlardı. Dönemin aydınlanmış tarihçilerinden biri olarak Gumilev ayrı bir konumdadır.

²⁶ John Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010*, 1-31.

²⁷ Gumilev, *Etnogenez i Biosfera Zemli*, 63-67.

²⁸ Gumilev, s. 34-35.

²⁹ Lev Nikolayeviç Gumilev, "Mongoly XIII V. I "Slovo O Polku Igoreve", *Doklady Otdeleniya Etnografii*, 2, (1966): 55.

³⁰ Boris Aleksandroviç Rıbakov, "Preodolenii Samoobmana" *Voprosy İstorii*, no. 3, (1971): s. 152-159.

³¹ Gumilev, "Mongoly XIII V. I "Slovo O Polku Igoreve," 55-80.

Gumilev'in ifadesine göre Tötön şövalyeleri olarak Batı, Rusya'yı sömürgeleştirme nesnesi olarak görmeye başlayınca Aleksandr Nevski Moğollardan yardım olarak bu istilayı ve girişimi durdurdu.³² Çağdaş Rus yazarlar tarafından Moğollar Rusya'yı ateş ve kılıçla işgal ettiği ifade edilirken³³, ülkeyi çöle çeviren iken Gumilev'in kaleminde Altın Orda, birdenbire Rusya'nın hain Avrupa'dan bağımsızlığının koruyucu meleği haline gelmektedir. Hükümetin ideolojik, ortak ve hatta yaratıcı bağımsızlığın korunması, Batı'nın saldırganlığına karşı savaş anlamına geliyordu. Gumilev'e göre Ruslar, Moğollar, Türk boyları ve aynı zamanda diğer Avrasyalı halklar tarihi vatansız bir dönüşle değiştirmişlerdi.³⁴ Avrupalılar, Haçlı Seferlerini Filistin ve Bizans'tan Rusya'ya yönlendirmişler, sebep olarak "*Moğol Boyunduruğunu*" kendilerini haklı çıkarmak için öne sürmüşlerdi. 1. Petro (1682-1725) ile başlamakla birlikte II. Katerina (1762-1796) kendi de Alman kökenli olduğu gibi hükümdarlığı döneminde birçok Alman çiftçi ve zanaatkarı Rusya'ya göç etmiştir ki bunlar sömürgeleştirmenin de bir parçasıydı. Ek olarak Naziler döneminde Moğollarla ve Doğu Asyalılarla karıştırdıkları düşünüldüğünden ötürü Slavlar ve Ruslar yok edilmek istenen halklardandı. Buraları Alman yerleşimcileri tarafından imar ettirilecekti.³⁵

Yine Gumilev'e göre, Kiev ve Vladimir Büyük Knezi Aleksandr Nevski, Batu Han'ın iktidarda kalmasına yardım etti, karşılığında Almanlara ve Alman yanlılarına karşı yardım talep etti ve bu halden geniş ölçüde yararlandı. Böylece Batı işgallerine karşı Rusya'yı korudu³⁶. Buradan da anlaşılacağı gibi aslında Gumilev, Tatar-Moğol boyunduruğu bir boyunduruk değildi sonucuna varmaktaydı. Bu anca Altın Orda ile bir ittifaktı, yani Gumilev'in dilinde bir Rus-Türk simbiyozuydu.³⁷ Moğol-Tatarlar, Rusya'nın Alman ve Polonya-Litvanya tehditlerine karşı savunucularıdır. Kulikovo Savaşı, Moskova knezinin hizmetine giden vaftiz edilmiş Tatarlar tarafından kazanılmıştır ve savaştıkları Mamay Cenevizlerle ittifak ettiği için Avrasyacılar açısından bir haindir.³⁸ Bunlara birçok Rus soylu ailesinin kökeni Türk-Moğol kökenli mirzalarından ve önde gelen kişilerden gelmesi ve Gumilev'in de kendinin Türk kökenli olduğunu iddia etmesini de ekleyebiliriz.³⁹ Bu düşünüşe göre yine Büyük Knez Dimitri İvanoviç, Kulikovo sahasında Batı'nın ve onunla müttefik olan Mamay saldırganlığına karşı savaştı.⁴⁰

Ancak aynı zamanda Ruslara yardıma gelen Türk-Moğol nüfusu ile Ruslar

³² Lev Nikolayeviç Gumilev, *V Poiskakh Vymyshlennogo Tsarstva* (Moskova: Ayris-Press, 2022), 416-422.

³³ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001), 281-284.

³⁴ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Drevnyaya Rus i Velikaya Step* (Moskova: Mysl, 1993), 374.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Fred Chase Koch, *The Volga Germans: in Russia and the Americas, from 1763 to the Present* (Pennsylvania: Penn State Press), 2010.

³⁶ Gumilev, *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, 374-375.

³⁷ Gumilev, *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, 375-376.

³⁸ Gumilev, *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, s377.

³⁹ Belyakov, *Gumilov Syn Gumilova*, 113-117.

⁴⁰ Belyakov, 585.

ve Altın Orda arasındaki böyle bir çatışmanın varlığı bile çürüme süreciyle birlikte yeni, kahraman, fedakâr, vatansever bir neslin ortaya çıktığını gösteriyordu.⁴¹ Moskova, Rus topraklarının birleştirilmesi konusunda inisiyatifi ele aldı. Çünkü burası Avrasya halklarının bu dönemde en passioner, enerjik, boyun eğmez insanların biriktiği yerd. Böylece Rusların ileriki tarihlerdeki işgalleriyle birlikte Slavlar dışında Ruslar bir süper-etnos yaratmışlardır.⁴² Avrupa'nın Rusya'ya karşı tutumundaki bu süreçte Gumilev'in hayranlıkla büyük bir passioner dehası olarak nitelendirdiği, her durumda Aleksandr Nevski ile başlayan Avrasya'daki hükümdarlık gitgide Ruslara geçmişti.

Sonuç

Coğrafi determinizm, bireylerin ve toplumların davranışlarının ve gelişimlerinin coğrafi çevre tarafından şekillendiği görüşüdür. Bu görüşe göre coğrafi faktörler, insanların yaşam biçimlerini, kültürlerini, ekonomilerini ve hatta tarihlerini belirler. Lev Nikolayeviç Gumilev de coğrafi faktörlerin insanlık tarihi üzerindeki etkisini vurgulayan önemli bir düşünürdür. Ancak Gumilev'in coğrafi determinizme bakışı bazı yönlerden coğrafi determinizmle benzerlikler gösterse de, “sosyoekonomik güç”, “hadisat mantığı” ve “passionerlik” gibi kavramları da içermesiyle ayrılmaktadır. Gumilev'e göre, coğrafi faktörler tarihin seyrini tek başına belirlemez, ancak diğer faktörlerle birlikte toplumsal değişimi ve tarihsel gelişimi etkileyen önemli bir rol oynar.

Gumilev, bununla birlikte coğrafi determinizmi Batı etnosentrizmine karşı bir argüman olarak kullandı ve Avrasya halklarının tarihlerindeki rolünü vurguladı. Özellikle, Moğol istilasının Rusya tarihinde yaygın olarak inanılan olumsuz yorumuna karşı çıktı ve Rusya ile Avrasya bozkırları arasındaki kültürel etkileşimi vurguladı. Buna bağlı olarak Gumilev, XIII ve XV. yüzyıllar arasındaki Rus tarih yazımında ortak olan “Moğol Boyunduruğu” kavramının varlığını reddetmiştir. Gumilev, liberal ve çağdaş Sovyet tarihçilerinin bu temeldeki argümanların karşı çıkarak Kıpçakların Ruslara karşı şiddetli bir düşman olmadığını savunmuştur.

Gumilev yazdığı eserlerde coğrafi konumunun özelliklerine ve Avrupa ile Asya unsurlarının etkileşimine dayanarak Rusya ve Avrasya'nın tarihsel ilişkilerine odaklanmış ve coğrafi determinizm anlayışını, Avrasya tarihindeki etnogenezi, kültürel değişim ve etkileşim görüşlerini desteklemek için kullanmaya çalışmıştır.

⁴¹ Gumilev, 377.

⁴² Lev Nikolayeviç Gumilev, *Etnogenezi i Biosfera Zemli*, 123-132.

Kaynakça

- Arı, Yılmaz. “Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 Yılda Dünya’da ve Türkiye’de İnsan-Çevre Coğrafyasındaki Yaklaşımlar”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 37, (2017): 1-34.
- Belyakov Sergey Stanislavoviç. *Gumilov Syn Gumilova*. Moskova: İzdatelstvo: Astrel, 2012.
- Burayev Aleksey İgnatyeviç. “Etnogeneticheskiye Kontakty Drevnih Kochevnikov Severnoy Periferii Tsentral’noy Azii”, *Vestnik Buryatskogo Gosuniversiteta* 14, (2023). Erişim Tarihi: 11.06.2024. <https://web.archive.org/web/20230623100448/https://cyberleninka.ru/article/n/etnogeneticheskie-kontakty-drevnih-kochevnikov-severnoy-periferii-tsentralnoy-azii>.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Drevnie Turki*. Moskova: Nauka, 1967.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*. Moskova: Mysl, 1993.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Etnogenez Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*. Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2016.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Etnogenez i Biosfera Zemli*. Moskova: Kristall, 2001.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. “Geterokhronnost’ Uvlazhneniya Yevrazii v Drevnosti”, *Vestnik Lgu*, no. 6, (1966): 62-71.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. “İstoki Ritma Kochevoy Kul’tury Sredinnoy Azii”, *Narody Azii i Afriki*, no. 4, (1966): 85-94.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *İstoriya Naroda Khunnu*. Moskova: İzdatelstvo Astrel, 2010.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Khunnu. Sredinnaya Aziya v Drevniye Vremena*. Moskova: İzdatelstvo Vostochnoy Literatury, 1960.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Konets i Vnov Nachalo: Popularnye Lektzii Po Narodovedeniyu*. Moskova: Ayris-Press, 2008.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. “Mongoly XIII V. I “Slovo O Polku Igoreve”, *Doklady Otdeleniya Etnografii*, 2, (1966): 55-80.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *V Poiskakh Vymyshlennogo Tsartva*. Moskova: Ayris-Press, 2022.
- Hegel, George W.F. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- Hobson, John. *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760-2010*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- İçen, Hasan. “Coğrafya’da Çevresel Determinizm: Kökleri ve Etkileri”, içinde *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar Cilt II*, Ed. A.Kara, S. Sönmez İzmir: Duvar Yayınları, 2020, 9-23.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Koch, Fred Chase. *The Volga Germans: in Russia and the Americas, from 1763 to the Present*. Pennsylvania: Penn State Press, 2010.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhunu Üzerine*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Mustafin, Alhas Amiroviç. “Otechestvennaya Geosotsiologiya i Geograficheskiy Determinizm: Sravnitel’nyy Analiz”, *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Üniversitesi Kul’tury i İskusstv* 18, (2012): 10-14.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Ribakov, Boris Aleksandroviç. “Preodolenii Samoobmana” *Voprosy İstorii*, no. 3, (1971): 152-159.
- Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler)Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2017.
- Şahin, Cemalettin, Rauf Belge. “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 56, (2016): 439-467.
- Taşagıl, Ahmet. *Kök Tengri’nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Turşucu, Mustafa. “Coğrafi Keşifler”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 135, Sayı 267 (Aralık 2023): 291-94.
- Tyugaşev Evgeniy Aleksandroviç. “Georg Gegel Lev Gumilev: Ideynaya Preyemstvennostv Oblasti Filozofii İstorii Desyamaya Nauçna-Praktičeskaya Mejdnarodnaya Filozofiya i Kulturainformatsionnogo Obshchestva, St.Petersburg: Guap, 2022.

Extended Abstract

Lev Nikolayevich Gumilev and Geographical Determinism

Geographic determinism is a well-known concept in social theory that posits that the development of societies is primarily shaped by their natural environments rather than purely by social or historical forces. This view argues that elements such as topography, climate, soil quality, and local ecosystems play crucial roles in shaping the social structures, economic systems, and even the psychological characteristics of the people living in each region. Advocates of geographic determinism assert that these natural factors serve as fundamental influences that dictate the possibilities and limitations of social evolution. For instance, societies situated in fertile river valleys may develop agriculture and complex social structures more rapidly than those in arid or inhospitable environments. This idea suggests that the physical characteristics of a landscape can fundamentally affect the trajectory of human civilization. One of the notable figures who explored these ideas in depth is Lev Gumilev, a Russian historian and ethnologist. Gumilev's interpretation of geographic determinism stands in stark contrast to the ethnocentric narratives often promoted by Western thinkers. Western perspectives, particularly those rooted in the notions of progress and superiority, tend to argue that certain cultures, especially those in the Catholic-Protestant West, have achieved dominance over others due to inherent qualities or advantages. This viewpoint can inadvertently promote a sense of cultural superiority, suggesting that Western societies are superior because of their geographical conditions and the historical developments that arose from them. Gumilev, however, challenged this ethnocentric stance. He argued that geographical determinism is not a simplistic explanation for social development but rather a nuanced framework for understanding the diverse paths of human societies. According to Gumilev, the interaction between geographical factors and human is complex; people adapt to their environments in unique ways, leading to a variety of cultural expressions and social forms. For Gumilev, geographic determinism serves as an important counterpoint to Western ethnocentrism. He emphasized that no society is inherently superior due to its geographical advantages. Instead, he suggested that all cultures have unique attributes shaped by their environments. This perspective allows for a more egalitarian view of human societies, where each culture's development is seen as a response to specific ecological conditions rather than as a linear progression towards a single model of civilization. In Gumilev's analysis, the formation of Eurasian societies can be seen as a product of their geographical context. He believed that the vast steppes of Eurasia, for instance, fostered nomadic lifestyles and a different set of social dynamics compared to the agrarian societies developing in the river valleys of Europe or Asia. These geographical distinctions did not determine superiority but rather facilitated the emergence of different social

structures, cultural practices, and historical trajectories. Moreover, Gumilev's ideas about geographic determinism also extend to "ethnogenesis theory" and the concept of "passionary" which he introduced as a way to explain the dynamism of different ethnic groups. He suggested that the drive for expansion, innovation, and cultural achievement comes from an inherent quality within groups that is influenced but not wholly defined by their geographical context. This means that while geography plays a significant role, it does not entirely constrain human potential. Instead, it interacts with human creativity and adaptability, leading to a rich variety of social development across the globe. In conclusion, geographic determinism offers a framework for understanding the interaction between natural environments and social development. Through the lens of Gumilev's perspective, we gain insight into how geographical factors shape, but do not solely dictate, the evolution of human societies. His critique of Western ethnocentrism challenges us to reconsider notions of superiority and recognize the diverse pathways that cultures have taken, influenced by their unique geographical contexts. By valuing the complexity of this relationship, we can foster a more inclusive understanding of global history and social development, appreciating the varied influences that shape human civilization.